

Vázlat a szleng és a magyar nyelv kapcsolatáról

Hogy Kazinczy Ferenc korától jelentős változáson ment keresztül a magyar nyelv, ezt a tényt az irodalmi nyelv és a nyelvjárássok változásai is bizonyítják. Még szembetűnőbb változásokat tapasztalunk, ha például a csoportnyelveket tanulmányozzuk. Ebben különösen meggyőző segítséget nyújthatnak, csak például említve: Balogh Robert, Csányi Vilmos, Egressy Zoltán, Garaczi László, Grecsó Krisztián, Parti Nagy Lajos, Tokaji Zsolt, Varró Dániel és mások alkotásai. Aki a szleng napi forrongására kíváncsi – akár csak a felszínen, akár a mélység összefüggései vonatkozásában – kattintson a google kereső segítségével a szleng szóra, s máris valóságos terület, terület, asztalkám élményben lesz/lehet része.

A csoportnyelvek körébe tartoznak az életkori nyelvváltozatok (elsősorban az ifjúság nyelve), az argó (alvilági elemek, titkos csoportok közösségi nyelve, például a tolvajok nyelve) és a szleng.

Nyelvtörténeti adatokból tudjuk, hogy a magyar nyelvben a 18. század utolsó évtizedeiben jelent meg először az argó, másképpen a tolvajnyelv. Már ekkor gyűjtötték az alföldi zsvány nyelvet, a 19. századtól kezdve pedig időről időre megjelentek tolvajnyelvi, diáknyelvi gyűjtemények. A korabeli bűnügyi hatóságok állították össze az első fennmaradt szójegyzéküket, amely a bűnözők sajátos kifejezéseit rendszerezte. Ezt a gyűjteményt később újabbak követték. Az idő tájt „nyalavi nyelv” elnevezéssel illették a bűnözők titkos nyelvét, amely a mai argó (tolvajnyelv [jassznyelv]) őse volt. A ma is használatos megruház (megver) már akkor élt.

Az a legmarkánsabb nyelvészeti vélemény, hogy vidéki keletkezésű a tolvajnyelv, amely a 19. század végén vegyült el a német tolvajnyelvvél (a rotwelsch-sel) a világvárossá fejlődő Budapesten. A tolvajnyelv sajátosságait feltáró kutatásokból tudjuk, hogy a budapesti argó 20%-ában magyar elemű volt, később jelentősen magyarosodott, de megőrizte az idegen elemeit a héber-jiddisből, a cigányból és a németből. Vannak olyan nézetek a magyar nyelvészetben, melyek szerint az argó számos elemét letompítva, társaságban alkalmazhatóvá a szleng tette, ezt igazolják a csaj (lány),

dumál (beszél, nagyon mondja a magáét), kaja (ennivaló), meló (munka), pasas (férfi), pia (ital) stb. szavak is.

Mi is tulajdonképpen a szleng?

A szleng a nagyvárosokban kialakuló, alvilági elemekből átvett szavakkal tarkított nyelvváltozat, valamely társadalmi réteg, csoport sajátos szóhasználat.

A magyar és más nyelvészeti munkák szerint a szleng fogalma nem egyértelmű kategória, mivel ez a szakkifejezés más formákban és más-más jelentésrétegben található meg a szakirodalomban. A nyelvészekről függetlenül azonban él a mindennapok használatában is az argó, a jassznyelv, a szleng és a zsargon terminus technicus.

A probléma bonyolultabbá válik azért is, mert: hová is tartozik az ifjúsági nyelv? Fábián Pál az általa végzett kutatás nyomán azt állítja, hogy a csoportnyelvek között létezik, és napjainkban vív ki magának nagyobb jelentőséget és „nyelvi terület”-et ez a nyelvréteg: „(...) ezek a rétegnyelvek természetesen nem külön nyelvek, hanem a nemzeti nyelvnek kevésbé önálló, csak szókészletileg különböző kiágazásai”.

Az ifjúsági nyelvnek a zsargonról való különbözőségét ebben látja Kovalovszky Miklós: „Ennek a nyelvi elkülönülésnek az indítóoka és ösztönzője nem annyira a titkosság (...), mint a tolvajnyelvben, hanem inkább a csoport összetartozásának és a csoporthoz tartozásnak, beavatottságnak a kifejezése”.

Az „Orosz szleng szótár” szerzői, Juganov és Juganova ezt a megállapítást lényegében kiegészítik azzal, hogy az ifjúsági nyelv egy belépőjegy a beszélgetők közegebe. De ennek a belépőjegynek nem praktikus célja van, mint a tolvajoknál, ez csak egy úgynevezett „kollektív játék”. Él olyan nyelvészeti felfogás, miszerint az ifjúsági nyelv egyértelműen a zsargonhoz (szlenghez) tartozik annak alapján, hogy legfontosabb jellemzője az elkülönülés. Az igaz, hogy ez jellemző a tolvajnyelvre, a katonazsargonra, sőt a szaknyelvekre is, ám a további elkülönülés, illetőleg csoportosítás nehézséget okozhat a tudósoknak.

Érdekesen bánnak az ifjúsági nyelv fogalommal a magyar szerzők is. Egyértelmű, megnyugtató, lényegre törő definíciót nem találni, inkább körülíró, részletező elemzések láttak eddig napvilágot. De ennek a sokkal részletesebb problémafelvetésnek az eredménye az, hogy világosan átláthatók az ifjúsági nyelv jellemzői. Több kutató meg egyezik abban, hogy nagyon fontosnak tekinthető az argó, a zsargon, a szleng, illetőleg ifjúsági szleng vagy ifjúsági nyelv szakkifejezések elkülönítése.

Viszonyulhatunk úgy is az ifjúsági nyelvhez, állítja Radek Patloka, hogy azt általánosan megértett, tehát nem egy társadalmi csoport kiváltságának nevezzük. Hoffmann Ottó is állítja, hogy „ifjúság nyelve nem specifikus iskolai nyelv (nem iskolai szleng vagy diákzsargon), nem korlátozódik csupán az iskolai élet elnevezéseire, hanem kiterjed szinte az élet egészére.” Tolcsvai Nagy Gábor a társadalmi rétegződés és a nyelvi norma kérdéseivel foglalkozó dolgozatában arra figyelmeztet, hogy „az argó ismertebbé vált az ifjúság előtt”, de senki sem beszél arról, hogy ennek a két nyelvi rétegnek a jellemzői egybeolvadnak.

Az ifjúsági nyelv szóképletét több nyelvészeti és nyelven kívüli tényező határozza meg.

Ha azt állítjuk, hogy a szleng a köznyelvnek egyik kiágazása, akkor az így alakult szleng szavak neologizmusoknak nevezhetők, és ettől a szóalkotástól nem távoliak a metafora, a metonímia és a szinekdoché mint névátviteltípusokkal teremtett szavak, kifejezések. „A szemantikai átalakítások hű képet adnak a mai fiatalok képzettársító és asszociáló képességéről. Legtöbbször a tárgykép hasonlóságán alapuló metaforikus változtatást alkalmaznak” – állítja Sipos Pál. Minden, ami körülveszi a fiatalokat, aláveti magát az átalakulásnak.

Nehéz megadni a választ az alapkérdésre: mi a szleng? Kizárásos alapon közelíthetjük meg a fogalmat a legbiztonságosabban. A szleng nem nevezhető nyelvjárássnak, mert a szleng frazeológiájának zömét önkényes, tudatos szóalkotások teszik ki. De nem nevezhetjük argónak sem, „mert ma már nem csak a társadalmon kívül álló, alvilági elemek szókincsét jelenti” Parapatics Andrea szerint, aki nem tartja se zsargonnak, sem kizáró-

lag diáknyelvnek, és nem fogadja el Bárczi Géza „pesti nyelv” megjelölését sem. A szleng a lényegét tekintve inkább olyan jelenség, amely a beszédhelyzettel függ össze. Informális, bizalmas társalgásban, oldott légkörben szívesen fűzzük beszédünkbe, írásunkba is a szleng sokszor igen találó, vagy netán vicces, gyakran azonban vulgáris elemeit.

A témakörök nagyon különbözőek: ember, testrészek, nő, férfi, iskola, egyetem, barátság, szerelem, fiú-lány viszony, gyermek-szülő kapcsolat, táncház, rendőrök, járművek, hajviselet, ruházat, étkezés stb. Az életnek ezekkel a jelenségeivel az ifjúság is naponta összeütközik. A szabályos, mindennapi élet ellentételeként a fiatalok módosítják legtöbbször a nyelvüket. Ennek a módosított nyelvnek az a feladata, hogy a már megkopott nyelvi elemeket helyettesítse szokatlanul merész, élénk, stilisztikai szempontból gyakran vulgárisnak tetsző szavakkal.

A metaforikus, metonímias átvivés a tárgynak vagy jelenségnek a legtípusosabb, legérdekesebb tulajdonságát érinti. A fiatalok a fantáziájukban – Sipos Pál szavai után – „elengedik magukat”. Például a néhány éve nagyon divatos cipőt, amit egy világhírű cég bocsátott ki, a szilárd, masszív alakja miatt a magyar ifjúság terepjárónak nevezte. Vulgárisabb elnevezése szartaposó. Az olyan mindennapos használati tárgyat, mint például az öngyújtó, az ifjúság a maga módján humorosan alakította át zsebzsánára az 1979-ben Magyarországon történt zsanai gázkitörés analógiája alapján.

Ezeken a példákon is látható, hogy a metaforikus, asszociáló szóalkotás a különböző népek szlengjében hasonló is lehet, különösen látható ez a testrészeknek a szleng által való megnevezése alapján. Mivel az emberi testrészek mindenhol alakra egyformák, mindig sok hasonló metaforikus megnevezést hívnak életre. Például a magyar szlengben a fejét dinnyének, diónak, kókuszknak, golyónak, töknek, töksinek nevezik. A csehben és az oroszban is a fej megnevezései közt több kifejezés a főzelék- vagy gyökérnövény témához kapcsolódik: tykev (tök – a csehben) тыква (tök – az oroszban), hlávka (káposztafej – a csehben, de ez a cseh nyelvben nem gyakori), кочан (káposztafej), kokos (kókusz – a csehben), кокос (kókusz – az oroszban). Mikor ebben a gömbölyű formá-

jú fűrészporraktárban feltehető az agy, akkor a metonímia alapján a fej a magyarban már észtemető, a cseh nyelvben čajník, konvice (teáskanna), vagy kotel (bogrács), ám ezeket a cseh szlengben általánosan nem használják, az oroszban pedig чайник (teáskanna), vagy котелок (bogrács), de nem általános, hanem чайник/котелок, который варит (főző teáskanna/bogrács).

A funkcion, cselekvésen alapuló metonimikus átvivés a magyarban a szemből kuklyukot (kukucs-káló lyukat), a szájból etetőt, csicsergőt, fecsegőt, a fülből kagylót, radart hozta létre, vagy a parabola kifejezést használja. A cseh szlengben a szem megfelelője a bulvy (kukucs-kálók, bámulók), a száj (zabáló, csicsergő) a csehben inkább a držka, a tlama, esetleg a chlebárna (pofa). Az orosz szlengben a szem гляделки, глязелки, зырки (kukucs-kálók, bámulók), a száj хавальник, говорильник (zabáló, csicsergő), a fül локаторы (radar/parabola).

Az osztályzatok metaforikus átvivései között közkedveltek a magyar szlengben az elégtelen elnevezései: karó, bot, fa, fenyőfa, egyenes ötös, kard, törzs stb.

A szlengben több eufemizáló szó is a tolvajnyelvből származik, például: megfúj, meglovasít, vagyis ellop, ami a cseh nyelvben seknout, štípnout, tulajdonképpen meglábosít, az oroszban стырить, слямзить, приделать ноги, ugyancsak meglábosít. Ha fűz valakit, azaz igyekszik rábeszélni valamire, az oroszban подбить (kivág).

Az eufemizáló kifejezéseknek a jelentőségét a szlengben (a zsargonban) Reformatszkij úgy hangsúlyozta, hogy az eufemizálást tartotta a szleng (a zsargon) szóalkotás fő módszerének. Az eufemizálás nemcsak a trágár, vulgáris kifejezéseket helyettesíti, hanem a normális köznyelvi vagy szépirodalmi szavakat is. A táncolra azt mondja a magyar szleng, hogy билег, ráz, csörög, rázza a bolhákat, az a csehben třást se (remeg), hejbat zadkem (mozgatja a fenekét), klepat se (rángatózik), az oroszban трястить (remeg), двигать попой (mozgatja a fenekét), дергаться (rángatózik) stb.

Azt, hogy valaki valaminek a hatása alatt áll, így fejezi ki a magyar szleng: eldobom az agyam (valamitől, valami miatt). Azt, hogy valaki nagyképűsködik, azt a magyar szleng ekképpen mond-

ja: adja a bankot stb.

Tokaji Zsolt „Hová mennek a kacsák?” című lázadásregényében a középiskolások úgy beszélgetnek egymás között, ahogyan a következő részlet is példázza.

(...) Ezen talán Bogi és Vince rökönyödött meg a leginkább, nem értették, miért akar Zek ilyen gonosz játékot űzni Katával. A lány azonban már eldöntötte, hogy teljes mértékben ki fog állni Zek mellett, mert bármi legyen is a célja, a fiú sohasem fogja őt cserbenhagyni. Inkább lesz a cinkosa, mint a beparázott áldozata, és azt is tudta, hogy csupán saját magán múlik, melyiket választja.

– A lófasz! – kiáltotta Nagybé, és nagy ívben a magasba dobta kinyújtott karjait, hogy lemondóan vagy elismerően Zek felé legyintsen. – Dumálj már itt össze-vissza! Jó, lehet, hogy ha stírólném Katát, azon még nem beszánád fel magad, de ha mondjuk, megdugnám?

– Ha megdugnád? – tünődött el Zek, a hangja pedig a csajokat bugyijukból kihámozó száraz és komor volt. – Ha Kata is akarná, örülnék neki. Ha Kata nem akarná, és te megerőszakolnád, megölénélek. Ha Kata akarná ugyan, de te nem elégíténéd ki, megvernélek. Szóval, kurvára nem mindegy, hogyan dagnád meg. De féltékeny nem lennék! (...)

(Tokaji Zsolt: Hová mennek a kacsák?)

Ez a nyelvi stílus, amely számos olvasó ízlését borzolhatja, kétségtelenül a mindennapok világából való: zaklatott, jövőt kereső, önmagukat megismerni akaró, csalódott, értékvágyó és értékekre nem nagyon találó emberek szókinccséből, vagyis ízig-vérig a ma emberének a világlátását mutatja. Szokatlan? Bizonyos értelemben szokatlan. Ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy az egyes generációk, így az előtünk haladók s a maiak is, keresték, keressük a gondjaik, az élethelyzeteik, a problémáink nyelvi megfelelőit. Az ember mindig is keresi az örömeihez, a gondjainkhoz illő szókinccset. Hogy darabosabbnak látszik a mostani? Milyen a világ, amelyben élünk?

Ennek a Tokaji-regénynek a cseh nyelvi és cseh nyelvű környezetbe helyezésekor a vulgáris kifejezések megfelelőseit a műfordítói alkotómunka mellett nem egyszer izgalmas búvárkodással kel-

lett és lehetett összegyűjteni, válogatni, alkalmazni. Érdekes, mindenképpen tanulságos tapasztalatokhoz jutott a „Hová mennek a kacsák?” fordításakor Radek Patloka. Az a nyelvezet, amelyet Tokaji Zsolt használt ebben, a második regényében, bizonyítja, hogy ma már testes szótárba szedhető a gyermek–szülő világát bemutató, körülrajzoló szókinccs.

Jelen írásunkat és példaanyagát a magyar nyelv

évében a fentiekben rendezve most tovább adjuk másoknak, hogy az elmélet és a nyelvhasználat felől szemlélve mások is hagyjanak egy-egy lenyomatot, vagy erőteljesebb rendezővel a magyar szleng kortörténeti és/vagy nemzetközi összehasonlító kutatásában.

Dr. H. Tóth István egyetemi docens, vendégtanár
Radek Patloka műfordító
Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága

Gyimóthy Gábor: Nyelvlecke

*Egyik olaszóra sodrán,
Ím a kérdés felmerült:
Hogy milyen nyelv ez a magyar,
Európába hogy került?*

*Mit tesz a ló, ha poroszkaál,
Vagy pedig, ha vágtaázik?
És a kuvasz, ha somfordál,
Avagy akár bóklászik.*

*Másik, erre settenkedik,
Sündörög, majd elterül.
Ráripakodsz, elődalog,
Hogy mondjam ezt németül?*

*Elmeséltem, ahogy tudtam,
Mire képes a magyar.
Elmondtam, hogy sok, sok rag van,
S hogy némelyik mit takar,*

*Lábát szedi, a ki kitér,
A riadt őz elszökell.
Nem ront be az, aki betér . . .
Más nyelven, hogy mondjam el?*

*Egy csavargó itt kóborol,
Lézensz, ödöng, csavarog,
Lődörög, majd elvándorol,
S többé már nem zavarog.*

*És a szókinccsben mi rejlik,
A rengeteg árnyalat,
Példaként vegyük csak itt:
Ember, állat hogy balad?*

*Jó lett volna szemléletni,
Botladozó, mint balad,
Avagy milyen ögyelegni?
Egy szó - egy kép - egy zamat!*

*Ám egy másik itt tekereg,
-- Elárulja kósza nesz -
Itt kóvályog, itt ténfereg . . .
Franciául, hogy van ez?*

*Elmondtam, hogy mikor járunk,
Mikor mondom, hogy megyek.
Részeg, hogy dülöngél nálunk,
S milyen, ha csak lépdelek.*

*Aki 'slattyog', miért nem 'lófrál'?
Száguldó hová szalad?
Ki vánszorog, miért nem kószál?
S aki kullog, bol marad?*

*S hogy a tömeg miért özőnlík,
Mikor tódul, vagy vomul,
Vagy bömpölyög, s még sem ömlík,
Hogy mondjam ezt angoul?*

*Miért mondom, hogy botorkál
Gyalogol, vagy kódorog,
S a sétáló szerelmes pár,
Miért éppen andalog?*

*Bandukoló miért nem baktat?
És ha motyog, mit kotyog,
Aki koslat, avagy kaptat,
Avagy császkaál és totyog?*

*Aki surran, miért nem oson,
Vagy miért nem lépeget?
Mindezt csak magyarul tudom,
S tán csak magyarul lebet. . .!*

*A vaddisznó, hogy ha roban,
Nem ütget, de csörtet - és
Bár alakra majdnem olyan
Miért más a törtetés?*

*Nem csak árnyék, aki suban,
S nem csak a jármű robog,
Nem csak az áradat roban,
S nem csak a kocsi kocog.*

„Bátran kijelentetem, hogy miután évekig tanulmányoztam a magyar nyelvet, meggyőződésemmé vált: ha a magyar lett volna az anyanyelvem, az életművem sokkal értékesebb lebetett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőtől duzzadó nyelven sokszorta pontosabban lebet leírni a parányi különbségeket, az érzelmek titkos rezdüléseit.”

George Bernard Shaw
drámaíró

*Mondtam volna még azt is bát,
Aki fut, miért nem lobol?
Miért nem vág, ki mezőn átvág,
De tán vágat valabol.*

*Aki cselleng, nem csatangol,
Ki 'beslisszol' elinal,
Nem 'battyog' az, ki bitangol,
Ha mégis: a mese csal!*

*Aki tipeg, miért nem libeg,
S ez épp úgy nem lebegés, --
Minthogy nem csak sánta biceg,
S bebegés nem rebegés!*

*Hogy a kutya lopakodik,
Sompolyog, majd meglapul,
S ha ráförmedsz, elkotródik,
Hogy mondjam ezt olaszul?*